

Др СРЂАН ВУКАДИНОВИЋ

ДЕМОГРАФСКЕ ПРОМЈЕНЕ ПОКРЕТЉИВОСТИ УНУТАР ЈЕДНЕ ГЕНЕРАЦИЈЕ У ЦРНОЈ ГОРИ

Сажетак. Разматрање демографских токова у Црној Гори на крају другог миленијума, у овом раду, засниваће се, у првом реду, на емпиријским показатељима добијеним на основу спроведеног теренског истраживања. Покретљивост или мобилност је један од најзначајнијих елемената преко којих се врши проучавање и разматрање друштвеног животног положаја становништва. При вертикалној друштвеној покретљивости појединац или друштвена група мијења мјесто у структури друштва. Промјена мјеста у структури друштва изазвана вертикалним помјерањем претпоставља промјену појединачних димензија стратифицираности друштва (моћи, угледа или материјалног статуса). Вертикална помјерања становништва у Црној Гори у овом раду разматрају се преко унутаргенерацијске покретљивости. Друштвени положај припадника друштвених група у црногорском друштву по основу унутаргенерацијске покретљивости 90-их година XX вијека изражен је кроз испољени степен каријерне стабилности.

1. Увод

Истраживање промјена друштвеног положаја појединаца у току радног вијека представља унутаргенерацијску покретљивост. За разлику од међугенерацијске покретљивости, гдје се испитује однос отац-дјеца, код унутаргенерацијске покретљивости се упоређује прво занимање/ радно мјесто испитаника у односу према последњем (садашњем) занимању/ радном мјесту. Унутаргенерацијска покретљивост обухвата промјену друштвеног положаја у оквиру исте генерације.

Проучавање вертикалне друштвене покретљивости у раздобљу до 90-их година XX вијека мање је било засновано на унутаргенерацијској покретљивости а више на међугенерацијској покретљивости.

Унутаргенерацијска помјерања у црногорском друштву у овом раду разматрају се на основу резултата емпиријског истраживања које је спроведено средином 90-их година XX вијека. Демографска кретања у Црној Гори се разматрају преко друштвених група, односно појединаца који им припадају. Заступљеност друштвених група у узорку одређена је на основу њиховог учешћа у основном скупу. Узорак за Црну Гору обухватио је 693 испитаника. Структура узорка према друштвеним групама изгледала је овако: пољопривредници - 13,9%, приватници - 2,9%, радништво - 46,7%; административно особље 23,7%; стручњаци 9,4% и руководиоци 3,4%.

Прије анализе помјерања унутар једне генерације у црногорском друштву даје се приказ одређених интрагенерацијских промјена у неким подручјима бившег југословенског друштва (Хрватска) и у Србији ради упоредног посматрања токова ове демографске промјене.

Кроз унутаргенерацијску покретљивост могуће је утврдити промјене у структури друштва Црне Горе, а ова помјерања дају социолошки реалну слику демографских кретања. Такође, с обзиром на то да је у посматраном периоду дошло до усавршавања једног друштва, пружа се могућност да се преко кретања у току радне каријере сагледају и исте појаве у релацији старо-ново друштво.

2. Неки резултати истраживања унутаргенерацијске покретљивости

У истраживању о „Социо-културном развоју у Хрватској“ (1984), које је иначе дио ширег истраживања друштвене структуре Хрватске, утврђује се да је унутаргенерацијска покретљивост мања од међугенерацијске. Стабилност је одлика унутаргенерацијске покретљивости на основу које закључујемо да су за већину припадника друштвених група данашње радно мјесто и положај који заузимају по томе основу били идентични са радним мјестом и положајем на почетку радног вијека и да само „припадници владајуће класе морају да трагају за својим пореклом“.¹ Код сељаштва, унутаргенерацијска покретљивост је врло мала, јер је 90% припадника овог слоја било на истом „радном мјесту“ на почетку „радне каријере“. Одступања у наведеном истраживању се јављају код приватника. Претпоставка истраживања се заснивала на слабијој унутаргенерацијској мобилности приватника, односно на томе да овај слој „као слој порекла буде статичнији, а одредишни слој - динамичнији“.² Добијени показатељи су кориговали претпоставку о слабијој унутаргенерацијској покретљивости обртника пошто је само 27,3% њих започело своју „радну каријеру“ на радном мјесту у чијој је основи приватни капитал. То значи да је скоро

¹ Младен Лазивић, *У сусрет затвореном друштву*, „Напријед“, Загреб, 1987, стр. 108.

² *Ibid.*, стр. 106.

3/4 обртника имало почетно друго радно мјесто (45,2% су на почетку свог радног вијека били КВ и ВКВ радници, а 13,9% НКВ и ПКВ радници).³ Унутаргенерацијска покретљивост радништва је врло мала (91%), као и посредне класе (73,6%).⁴ Посредна класа је отворена за унутаргенерацијско успињање радништва али су „шансе појединаца из службеничког слоја неколико пута веће од шансе класичних мануелних радника“.⁵ Најпокретљивија група у унутаргенерацијском смислу је владајућа класа колективних власника. Веома мали дио (7,4%) је од почетка своје радне каријере на руководећем радном мјесту. Сви појединци који припадају владајућој класи колективних власника своје прво радно мјесто имали су у предузећима у друштвеној својини, и потпуно је „подједнак број појединаца који су „каријеру“ започели унутар посредне класе, некадашњих припадника радништва“.⁶

Унутаргенерацијска помјерања и у истраживању за подручје Београда показују велику стабилност. Постоји веома јака веза ($C=0,89$) између занимања којим су испитаници почели свој професионални рад и занимања у вријеме испитивања.⁷ Скоро 4/5 испитаника или 78,72% остало је на истом радном мјесту као и на почетку радне „каријере“, док је 21,27% мијењало радно мјесто. У условима овакве каријерне стабилности од оних који су се унутаргенерацијски промијенили њих 76,92% је напредовало на друштвеној хијерархијској лествици док је 23% назадовало.⁸ Најмања унутаргенерацијска помјерања се јављају код пољопривредника, затим службеника и радника. Од испитиваног броја пољопривредника њих 91,37% и даље има занимање са којим су почели радни вијек, док је код службеника тај постотак 87,34%, а код радништва 83,15%. Највећу покретљивост у овом истраживању у току радне „каријере“ имају стручњаци, јер их 33,63% прелази у владајућу класу. Према томе, овдје су изражене промјене „у смјеру напуштања стручњачког позива да би се бавили државно-партијским пословима“, као и „промене занимања из радничког у службеничко, из занатског и пољопривредног у радничко“.⁹ Општа карактеристика промјена је и што долази до „преласка из приватног у друштвени сектор и мануелног у немануелни, из виших немануелних у руководећи слој“.¹⁰

³ Ibid., стр. 108.

⁴ Ibid., стр. 107.

⁵ Ibid., стр. 110.

⁶ Ibid., стр. 111.

⁷ Марија Богдановић, *Друштвене неједнакости и вертикална друштвена покретљивост*, у: Друштвене неједнакости, ИСИ, ФФ, Београд, 1987, стр. 338.

⁸ Ibid., стр. 340.

⁹ Ibid., стр. 341.

¹⁰ Ibidem.

Код испитивања унутаргенерацијске покретљивости за Србију добијени су идентични резултати као за Београд.¹¹ Каријерна стабилност је 79%. Међу друштвеним групама које су имале унутаргенерацијску покретљивост (21%), њих 70% се помјерало узлазим смјером а 30% има силазни смјер у радној „каријери“.¹² Четворочлана схема употребљена за анализу резултата истраживања у Београду и Србији у великој мјери одговара схеми која ће бити примијењена у раду о стратификацији црногорског друштва крајем 80-их година, јер се у оквиру класе приватника спајају градски приватници и пољопривредници, а службеници се припајају стручњацима и конституишу средњу класу.

Испитивање унутаргенерацијске покретљивости у ужој Србији са Београдом показује сличне резултате као и претходна истраживања.¹³ Висок је степен корелације ($C=0,786$) између првог радног мјеста и радног мјеста на којем се налазио испитаник у моменту спровођења истраживања. Тако, највише радништва (97,2%) и сељаштва (90,3%) остају у друштвеној групи у којој су започели прву радну активност. Већу унутаргенерацијску покретљивост од ове двије наведене друштвене групе има средња класа, јер 59,8% њених припадника остаје у класи у којој су започели радни вијек.¹⁴ Код приватника су још већа унутаргенерацијска помјерања (34,4% остају у својој друштвеној групи), док је најизраженија покретљивост између првог и посљедњег радног мјеста код етатистичке класе гдје само 7,4% њених припадника започиње радну „каријеру“ у њој самој.¹⁵ Према резултатима овога истраживања нема помјерања приватника у етатистичку класу и обратно, што упућује на затвореност владајуће класе у односу на њих. Приватници имају значајну унутаргенерацијску покретљивост према различитим слојевима радништва (КВ и ВКВ), док су та помјерања према стручњацима мала.¹⁶

Претходна истраживања унутрагенерацијске покретљивости показују каријерну стабилност која је карактеристична за 75% - 80% испитаника. Веза између првог радног мјеста и посљедњег у вријеме истраживања је испољена релацијом изузетно јаког интензитета ($C=$ преко 0.7). Највећу каријерну стабилност имају пољопривредници и радништво који обично до завршетка радне „каријере“ остају у занимању или на радном мјесту са којим или на коме су започели своју радну активност. Припадници владајуће класе испољававају највећу унутаргенерацијску покретљивост.

¹¹ Резултати међугенерацијске покретљивости за Београд су слични са показатељима за Србију.

¹² Марија Богдановић, *Друштвени слојеви и вертикална покретљивост*, у: Србија крајем осамдесетих, ИСИ ФФ, Београд, 1991, стр. 511-513.

¹³ Слободан Вуковић, *Покретљивост и структура друштва*, Институт за социолошка и криминолошка истраживања Београд, 1994, стр. 53-61.

¹⁴ Ibid., стр. 55.

¹⁵ Ibid., стр. 56.

¹⁶ Ibid., стр. 59.

Као и код међугенерациске покретљивости, најновија истраживања унутаргенерациске покретљивости је обавила Марија Богдановић на основу резултата истраживања у пројекту „Друштвена структура и квалитет живота“ који се користе и у овом раду. Објављени радови¹⁷ се односе на упоредну анализу унутаргенерациске покретљивости по републикама у бившој Југославији и у раду о унутаргенерациском помјерању у црногорском друштву крајем 80-их година користиће се као компаративни показатељи.

Табела 1.

Унутаргенерациска друштвена покретљивост у Црној Гори (1990)

Прво радно мјесто	Садашње радно мјесто испитаника				Тотал
	Приватници	Радништво	Средња класа	Владајућа класа	
Приватници	100% 59 80,8%	0	0	0	100% 59 8,5%
Радништво	4,5% 13 17,8%	85,4% 246 99,2%	8,0% 23 10,1%	2,1% 6 4,2%	100% 288 41,6%
Средња класа	0,3% 1 1,4%	0,6% 2 0,8%	62,0% 204 89,5%	37,1% 122 84,7%	100% 329 47,4%
Владајућа класа	0	0	5,9% 1 0,4%	94,1% 16 11,1%	100% 17 2,5%
Т о т а л	10,5% 73 100%	35,8% 248 100%	32,9% 228 100%	20,8% 144 100%	100% 693 100%

$$\chi^2 = 1084,40450 \quad C = 0,78$$

Каријерна стабилност: (525) = 75,8%   Узлазна покретљивост: (151) = 89,8%
Укупна покретљивост: (168) = 24,2%   Силазна покретљивост: (17) = 10,2%

¹⁷ Марија Богдановић. *Унутаргенерациска покретљивост*, „Социологија“, Београд, 1994, 2, стр. 133-147.

3. Унутаргенерацијска помјерања у Црној Гори

Према основним резултатима истраживања унутаргенерацијске покретљивости, који су наведени у Табели 1, у Црној Гори је изражена висока каријерна стабилност (75,8%), док је 24,2% испитаника промијенило своје радно мјесто у односу на радно мјесто с почетка своје радне „каријере“.¹⁸

Висока каријерна стабилност друштвених група у црногорском друштву, у равни унутаргенерацијске покретљивости, говори о тенденцији затворености друштва. Висока каријерна стабилност је карактеристична за мање развијена друштва. У неразвијеном друштву мале су шансе да стечено образовање може допринијети промјени каснијег радног мјеста у односу на прво радно мјесто. Не постоји могућност ширег избора радних мјеста, као ни бројност и разноликост привредних субјеката и других институција у које могу прелазити припадници друштвених група приликом каснијег запослења. Јер, гдје ће рецимо један наставник или сарадник који је прво радно мјесто имао на Универзитету Црне Горе прећи касније, осим у политичке или привредне руководиоце, с обзиром на то да у Црној Гори не постоји друга слична институција. У развијеним срединама је то могуће. У таквим срединама постоји мноштво институција и субјеката који могу бити мјесто каснијих запослења припадника друштвених група.

Изражена стопа каријерне стабилности смањује унутаргенерацијску покретљивост. Од укупно 24,2% припадника друштвених група у Црној Гори, који су у току радног вијека промијенили радно мјесто (југословенски просјек је 10,6%), њих 89,8% имало је узлазни смјер у радно професионалном помјерању, а 10,2% је назадовало на хијерархијској лествици друштвених положаја. Ако ове податке компарирамо са показатељима у осталим републикама запажамо да је у свим срединама узлазна покретљивост већа од силазне.

Анализирајући унутаргенерацијску покретљивост по појединим подручјима Југославије, Марија Богдановић констатује „да се Хрватска и Косово налазе на супротним половима у погледу отворености друштвене структуре, што даље упућује на закључак да се са развијеношћу друштвена структура постепено стабилизује и све више затвара, док мање развијене средине чине континуирано напоре ка промјени укупног друштвеног положаја и то у смеру њиховог побољшања“.¹⁹ Налази истраживања

¹⁸ У истраживању унутаргенерацијске покретљивости у Југославији на основу резултата истраживања спроведеног 1989/90. године, Марија Богдановић је добила знатно височију каријерну стабилност друштвених група. Разлог томе је то што је у овом, наведеном, случају коришћен пропорционални узорак у којем је веома мало припадника владајуће класе (у Црној Гори само 10).

¹⁹ Марија Богдановић, *Унутаргенерацијска покретљивост*, „Социологија“, 1994, 135.

унутаргенерацијске покретљивости у Црној Гори упућују на закључак да она по овој димензији вертикалне друштвене покретљивости има највећа унутаргенерацијску помјерања од свих бивших југословенских република. (Изражену унутаргенерацијску покретљивост послјије Црне Горе има Босна и Херцеговина - 15%.)

Међу друштвеним групама које егзистирају у црногорском друштву највећа каријерна стабилност је код приватника, код којих не постоји ни најмањи степен покретљивости у току радне „каријере“. То је највећи степен каријерне стабилности ове друштвене групе у југословенском друштву који се креће од 88,8% на Косову до 98,9% у Србији. Радништво има каријерну стабилност 85,4% и помјера се у току радног вијека према свим друштвеним групама, а највише ка средњој класи (8,0%). Средња класа има каријерну стабилност од 62,0%. Каријерна стабилност ове друштвене групе се креће од 86,2% у Македонији до 92,8% на Косову.

Према данашњем саставу класу приватника чини 80,8% оних који су на почетку радне „каријере“ имали исто радно мјесто, док је 17,8% оних који су припадали радништву и 1,4% припадника средње класе. (Види табелу 1.) Највећу хомогенизацију у свом данашњем саставу испољава радничка класа (99,2%). Слична тенденција је и у осталим југословенским подручјима гдје се учешће оних који су и на почетку радне „каријере“ били радници креће од 95,2% на Косову до 98,1% у Босни и Херцеговини. Данашња средња класа је у Црној Гори хомогенизована са 89,5% припадника који су јој припадали и на почетку радне каријере. У њеном саставу је и 10,1% испитаника чије је прво радно мјесто припадало сфери радничких радних мјеста. Владајућа класа у црногорском друштву крајем 80-их година је хомогенизована са 11,1% испитаника који су јој припадали и својим првим радним мјестом. Прво радно мјесто за 84,7% испитаника који сачињавају данашњу владајућу класу су била она која припадају средњој класи. Данашња владајућа класа у Црној Гори се састоји од 72,9% испитаника који су на почетку радне „каријере“ припадали стручњацима. Владајућу класу сачињава и 4,2% бивших радника. Наведени показатељи су слични са подацима за Србију, у којој данашњи састав владајуће класе чини 91,2% припадника средње класе и 8,1% припадника радништва.

4. Закључак

Унутаргенерацијска покретљивост као димензија вертикалне друштвене покретљивости показује да Црна Гора има каријерну стабилност најближу југословенском просјеку. Резултати истраживања унутаргенерацијске покретљивости у црногорском друштву крајем 80-их година упућују на то да ово подручје, иако припада неразвијеним подручјима у оквиру у оквиру југословенског друштва, има уравнотежену и стабилну структуру у смислу покретљивости појединаца у односу на радно мјесто које су имали на почетку радне „каријере“.

Унутаргенерацијска покретљивост је, према резултатима већине истраживања, мала за све друштвене групе, изузев владајуће класе. Већина испитаника-припадника друштвених група има и данас исто или слично радно мјесто које су имали и на почетку радног вијека. Веома мали је број припадника владајуће класе који су на почетку радне „каријере“ имали радно мјесто руководног карактера. Отвореност ове групе у узлазном и силазном смјеру испољена је у највишем степену према оба слоја средње класе (стручњацима и административном особљу). У току унутаргенерацијског помјерања социјално поријекло припадника друштвених група у црногорском друштву нема онај утицај као што има у младости приликом припрема за добијање и запослење на првом радном јесту. Може се претпоставити да ће се на хијерархијској лествици друштвених положаја лакше и брже помјерати они појединци који имају социјално поријекло више друштвене групе. Запажамо да је унутаргенерацијска покретљивост, као и међугенерацијска, у црногорском друштву крајем осамедестих година мања код група које имају ниже друштвене положаје, док је већа код друштвених група које су на хијерархијски вишем друштвеном положају. Наведена правилност је испољена у већини истраживања унутаргенерацијске покретљивости југословенског друштва.

Тенденција унутаргенерацијских помјерања испољена у Црној Гори указује на различит положај развијених и неразвијених или мање развијених просторних реалитета. Развијени амбијенти су стабилизовали своју друштвену структуру (деаграризација). Са стабилизовањем се затвара друштвена структура. Помјерања једне генерације у току „радне каријере“ условљена су социјалним поријеклом, што упућује на разматрање и повезаност занимања са занимањем родитеља (међугенерацијска помјерања). У неразвијеним подручјима међугенерацијска покретљивост се може посматрати и као одраз материјалног положаја друштвених група. Због тога се она испољава у специфичностима и јединственостима карактеристичним за неразвијена подручја као што је примјер са најмањом стопом самообнављања класе приватника у Црној Гори, односно у оквиру ње највише пољоприведника. Док је егзистирао систем бесплатног школства, посебно високог, и релативно мањи трошкови смјештаја и осталих потреба и захтјева школовања, становништво из неразвијених подручја је у великом броју напуштало такву средину, нарочито село. Са завршетком школовања појединци се помјерају и просторно и у односу на радно мјесто родитеља. На тај начин је покретљивост у неразвијеним подручјима била већа него у развијеним, а мали број појединаца је остао у друштвеној групи свог поријекла. С обзиром на материјални положај становништва за очекивати је да у раздобљу када се и у школству уопште односи тржишта и потпуног самофинансирања, а не бесплатног школства, да ће покретљивост у неразвијеним срединама бити мања, а друштвена структура се помјерати ка стабилизовању око равнотежног положаја.

Међугенерациска покретљивост утиче на унутаргенерациску због тога што се главни утицај социјалног поријекла рефлектује у равни промјене друштвеног положаја дјеце у односу на положај родитеља, па се потом помјерања унутар једне генерације дешавају онолико колико то дозволе структурални елементи. Припадници друштвених група већ у првом кораку досегну максимум професионалних знања и вјештина које, поред социјалног поријекла, опредјељују њихово прво радно мјесто, које је обично и садашње, односно послдње у току радног ангажмана. На тај начин не долази до промјене или се тешко мијења друштвени положај у току професионалне радно-активне каријере. Интеракцијска је то посљедица затворености друштвене структуре, материјалних услова егзистирања припадника друштвених група, као и мале флексибилности привредних ресурса и друштвених капацитета.

Srdan Vukadinović

INTRAGENERATIONAL MOBILITY IN SOCIETY OF MONTENEGRO

Summary

Analisis of demographic changes in Montenegro at the end of the second millennium, in this work, is based on the comparative empiric procedure, since the research is performed at the beginning of ninetines, and certain statistic parametars we have verified for the second half of the last decade of the 20th century. Mobility is one of the most important elements that the research and discussion of social of life status of an individual is being practised through. During vertical social mobility an individual or a social group changes its place in the social structure. A change of place in a social structure caused by the vertical mobility implies changing of individual dimensions of social stratification power (power, reputation or material status).

This work analyses vertical mobility of Montenegro population through intragenerational mobility. Social status of member of social groups in Montenegro society on the basis of intragenerational mobility during ninetines a degree of career stability is expressed.

